

др Милутин Р. Буричић
адвокат у пензији, из Пећи

ФОРМАЛИЗАМ И СИМБОЛИКА У АРБАНАШКОЈ БЕСИ

Код Албанаца се све штити и све служи заштити. Услед специфичних историјских услова развитка, државне заштите готово није ни било све до 1918. године. Живело се по обичајима какве познаје стари и средњи век. Формализам и симболика су битне карактеристике албанског обичајног права на Косову и Метохији. То су конститутивни елементи у закључењу правних послова, са рационалним оправдањем на датом степену развитка. Без њих нема заштите. Они су карактеристични за доба несигурности и неписмености, крвних завада и освета. Њихово познавање може бити интересантно за правне историчаре. Из њих се могу видети корени прастаре заштите код народа старог Средоземља и шире.

Кључне речи: *Формализам. — Симболика. — Гестови. — Заштита.*

Правни историчари помињу формализам, симболику и гестове као карактеристику римског права (*ius civile*). При извршењу ма каквог правног посла нужно је било изговорити прописане речи или учинити прописане гестове. То значи да су правним сматрани само они послови за које је била унапред прописана форма. При томе су захтеви форме били врло строги: најмања грешка у речима или гестовима повлачила је ништавост посла — пише професор Драгомир Стојчевић (1). То инспирише да се ближе приђе строгости форме и гестова код Албанаца на Косову и Метохији.

И албански правни обичаји прожети су строгошћу форме, симболике и гестова. То нема мистичне и религијске већ чисто рационалне, прагматичне разлоге. У албанским обичајима форма није прописана зато што ти обичаји не потичу из доба писмености. Она је усмено договорена на мировним већима — плећнијама — и племенским скуповима — кувендама. Формализам није резултат писмености већ последица неписмености, строгости у којој су обичаји настали, ради превазилажења крвних завада и освета, међуплеменских ратова.

(1) *Римско право*, Београд, 1985, стр. 23—24.

Свечано изговорене речи, гестове и симболику, чиме се залажу животи за обавезе, лакше памте странке, сведоци и јавност. То се ретко одвија у религијским оквирима, већ на форуму — јавно, пред сведоцима. За разлику од Римљана, Албанци ретко консултују свештенство у правним питањима. Они имају своје искусне старце — плећнаре — које питају за савет како да поступе у датој правној ситуацији. Плећнари их уче форми, гестовима и симболици: које речи треба изговорати, које радње и гестове предузети да би правни саобраћај био ваљан са гледишта обичаја. То се преноси традицијом.

У обичајима се сви послови закључују усмено. Усменост дозвољава доста неформалног разговора, али уговор мора бити свечан — лаконски кратак као пресуда, строго формалан; свака реч треба да има своју правну садржину која се мора штитити. Сувише речи створило би збрку у памћењу, „помешале би се речи“. Мање речи би довело до непотпуне облигације. Сваки уговор и свака пресуда су најсажетија облигација дата у облику формуле што подсећа на формуларни поступак код Римљана. Ни већа стараца не изводе ниједан доказ по сопственој иницијативи. Она прате излагање странака, односно њихових плећнара (пуномоћника) и чувара бесе (дорзона) и траже најприкладнију солуцију да помире странке. Већа стараца изричу формулу за мирене. Формализам и формуларни поступак као да су текли паралелно и у Римском праву.

Како и код закључења уговора, тако и пред већима стараца цео поступак тече усмено. Одлука већа стараца је формуларна облигација: „Ако се Шабан Шаља закуне са 24 човека да није убио Садри Садрију — да је слободан, а ако се не закуне да плати 12 кеса старих пара“ (48 златних турских лира). Или: „Да се Шабан Шаља закуне са 12 људи да није обећао кћер Садри Садрији, а ако се не закуне да му даде кћер за жену“. Или: „Да се Шабан Шаља закуне са 6 људи да није украо теле Садри Садрији, а ако се не закуне да му да два вола“. Извршење тих формула поверено је чуварима бесе. При заклетвама, које подсећају на *sacramentum in personam i sacramentum in rem* код Римљана, потребна је строгост речи и гестова. Ту једва да има шта религијског. Хришћанство и ислам покушавају да контролишу ова суђења нуђењем Светог писма и Курана као симбола заклетви. Али, Албанци сматрају најтврђом заклетву на камену после чега би могла да уследи потајна освета због евентуалног кривоклетства. Чврстина заклетве на камену везује се за страх од каменованја и освете. А стари страх од црног вола („Нека пропаднем до црног вола ако не идем старом мећом“) (2) код помећашких спорова, споро уступа место проклетству великих религија. Симболично се додирује света књига, симболично поставља гранично камење. Све се то чини пред људима спремним на освету и за оне људе које треба ослободити крвне освете. Иза сваке речи, сваког симбола, сваког геста стоји страх од погибије.

Беса је окосница арбанашког обичајног права. На њој почивају односи у кући, братству и племену, мирена крвних завада, дужничко-поверилачки односи, дозволе за слободу кретања. Код бесе се ради о залагању живота. Зато се беса успоставља уз строги формализам. На пример: код дозволе за слободу кретања дужника крви, чувар бесе

(2) Веровање да земља почива на роговима црног вола или подсећање на погбију од раздраженог бика.

пита повериоца крвног дуга: „Можеш ли ми дати бесу за Садри Садрију?“ Одговор може бити позитиван: „Дајем ти бесу за Садри Садрију од сутра па за 4 недеље — од сунца до сунца“. Или: „Дајем ти бесу за Садри Садрију сутра кад огреје сунце па за 3 дана док сврши свадбене свечаности“. Или: „Дајем ти бесу за Садри Садрију за осам дана док прими саучешће за умрлим“. Ту је потребан строги формализам: огњиште оштећеног, сведок бесе, чувар бесе. Ту свака реч има своју тежину и значај. Сваку реч треба дословце пренети Садри Садрији да би знао у ком дану и часу је слободан да се креће из кућног притвора, без страха да ће над њим поверилац крвног дуга извршити освету. Од формализма зависи живот Садри Садрије и обавеза чувара бесе за случај вероломства.

Тако строг формализам постоји и код мирења крвних завада. Ако се новчано обештећење (крвнина) не плати строго у року, поверилац крвног дуга може, без страха од вероломства, извршити освету. У случају вероломне освете, вероломника ће убити чувар бесе; ако чувар бесе то пропусти, њега ће убити оштећена страна као издајника. Строга форма је, дакле, неопходна за мирење крвних завада и избегавање понављања освета.

У облигационим односима грађанског права (алб. *dorzonja*, рим. *sponsio*) треба предупредити деликте који могу изазвати заваде и освете. Ту чувар бесе може да каже повериоцу: „На Бурђевдан у подне имаћеш у кући 100.000 динара“. Кауза није потребна, довољна је само формална изјава. Или: „Ако ти до Митрова-дана не донесем 100.000 динара — њива остаје твоја“. То је случај код орочене залог некретнине (алб. *pëng*). Или на пијаци: „Ако продаја крава не буде давала 6 литара млека дневно, остави је код Садри Садрије у Раушићу и код њега узми 100.000 динара“. И ту се ради о игри животима или слободом. Ако чувар бесе не испуни престадију, поверилац га може убити или му ставити руку на врат (слично римском *manus injectio*) и превести у дужничко ропство. Ако дужник не плати репресну тражбину, чувар бесе га може убити или превести у дужничко ропство. Формализам се, дакле, по тој истој логици, може објаснити у свим старим правима где постоје обичаји предупредивања могућности крвне заваде и освете.

Libripens (мерач са вагом) је морао присуствовати свакој купо-продаји на римским пијацама. Албанци немају *libripense*, али имају чуваре бесе и бројаче новца. Чак и при промтној куповини имају бројача новца. Новац за већа плаћања треба да иде кроз три руке — од дужника бројачу — од бројача повериоцу. Бројач је сведок и чувар бесе у вези с извршеном исплатом. Тај обичај има трострук значај: уклања онтолошку противречност између повериоца и дужника, психички олакшава дужников растанак с новцем и штити дужника од евентуалног притвора да повериоцу одређена свота није исплаћена.

Форма је потребна и за предају продате крупне стоке на пијаци. Док продавац има своју везу на погођеном грлу, он је његов власник. Потребан је гест развезивања и везивања грла везом купца да би овај постао власник и држалац. Тада прелазе својина и ризик на купца. Прибавилац често тражи познато лице које ће резвезати грло и предати га, чиме хоће да се заштити од евикције.

Формализам је често комбинован са симболима. Главни симбол код Албанца је *хлеб*. Хлеб није само храна. У обичајима старих народа хлеб је симбол заштите. Јеврејски свештеници су држали у храму 12 светих хлебова у знак савеза 12 племена (3). У основној хришћанској молитви свакодневно се тражи „хлеб насушни за данас“ (4), тј. заштита. Хлебом се причешћују припадници хришћанске религије у знак везе с Богом, међусобног измирења и солидарности.

Бекство на „хлеб“ (алб. *pe bukë filoni*) код Албанаца значи налажење азила пред страхом од крвне освете (5). Албанци се заклинају „хлебом“, тј. заштитом. Док је туђ хлеб у утроби човека, нико га не сме убити зато што га штити давалац хлеба. Ако би га убио, осветио би га давалац хлеба.

Уочи полагања заклетве са саклетвеницима приређује се вечера — хлеб солидарности саклетвеника са туженим. То некако издалека подсећа на Тајну вечеру Исуса са апостолима. После положене заклетве, оправдани приређују ручак („хлеб“) ради измирења оштећене стране и клетвеника.

„Хлеб“ се мора дати свакоме ко га тражи. Одбити давање „хлеба“ значи одбити пружање заштите и изложити се опасностима од угроженог. „Хлеб“ има и религијски смисао. Јер „хлеб“ може тражити убица и качак (одметник), а може и божји човек. Донедавно је чак постојало нешто налик на инспекцију, која је проклињала куће које ускрате давање „хлеба“. То су били „божји људи“, које „ни куршум није могао да озледи“ (6).

Фамилија је увек на једном хлебу тако да међу њеним члановима постоји солидарност у нападу и одбоју. Бити на „хлебу“ у некој кући значи бити заштићен *erga omnes*. Симболиком „хлеба“ везује се беса.

Убице се, пред страхом од освете, проводе на „хлеб“ из једне у другу кућу, док се не постигне компромис о расправљању спора мирним путем. Од 1918. године најчешће се предају органима полиције.

У моменту закључења уговора о продаји непокретности на огњишту продавца, не нуди се хлеб већ се пије кафа. То је симбол да је купопродајни уговор закључен. Памти га продавац, купац и сведоци. Али, после ступања у посед купљене непокретности, прибавилац приређује на свом огњишту гозбу („хлеб“) да би примио честитања (алб. *për hair*) од целог села или махале. Ко учини „*për hair*“ не може више претендовати на прибављену непокретност ни по ком основу, па ни по основу права прече куповине. Ко је јео хлеб у прибавиочевој кући не може га истискивати из прибављене непокретности. Тај „хлеб“ служи и као доказ да је средина примила прибавиоца за суседа. Ко не учини „*për hair*“ може истискивати са поседа због било којег разлога. Знајући то, адвокат Радован Перовић је, крајем педесетих година овог века, после куповине куће у Капешници у Пећи, приредио „хлеб“ за целу махалу која му је честитала купљену кућу и прихватила га за суседа.

Како се види, симболика „хлеба“ је понекад веома скупа, посебно када се ради о правдању заклетвама и куповању некретнина. А нај-

(3) Библија, *Левитски законик*, XXIV, 5—9.

(4) Библија, *Јеванђеље по Матеју*, VII, 11.

(5) М. Р. Бурчић, *Чувари бесе*, САНУ, Посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд, 1979, стр. 55. и даље.

(6) *Op. cit.*, стр. 59.

скупље је жртвовање живота за гажење „хлеба“, тј. за кршење заштите која се даје симболиком „хлеба“.

Када се све то зна, разумљивија је и код Срба симболика изношења соли и хлеба гостима. То је знак старе „вјере“ која се указује госту.

Други, не мање значајан формални симбол заштите је *рука*. Рукa није само орган рада и борбе. Израз „рука“ (алб. *dorë*) има и симболично значење: овлашћење, моћ, снагу, силу, власт, својину, потчињеност, предају, губитак моћи, пренос државине (7).

Жена и деца су у „руци“ мужа, тј. под његовом заштитом. „Муж је бранич жене и дјетета“, а они су његово робље над којим има пуну власт. Господар куће има „у руци“ целу фамилију. Господар куће предводи фамилију изван куће, као што командант иде испред војске. Иза мушкарца иду жене јер су му потчињене. Тако је и код Албанаца и код Црногораца. Али, то се не сматра неувиђавношћу него гестом заштите.

Бити са неким у друштву значи некоме другарски дати „руку“, тј. склопити узајамни војни савез. Напад на једног повлачи дужност одбоја и оног другог. Агресија једног повлачи учешће и оног другог. Један за другог одговарају животима. Зато су честа групна мешања у свађе и освете пратилаца завађених, али су ретки напади појединца на лица која се налазе у чијем друштву. И дужник крви је под заштитом („у руци“) пратиоца, који би за случај напада аутоматски био позван да га освети.

Пасти у „руке“ противника значи предати се. Албанци се тешко предају повериоцима крвног дуга. Мурат Кадрија Шаља, барјактар из Истинића, саопштава да би арбанашки фис (племе) радије жртвовао главу једног свог припадника, него везаног убицу предао повериоцу крвног дуга. Кад се дужник крви нема коме предати бежи на „хлеб“ у Јуник да му суди веће старца од 12 арбанашких фисова. Својевремено је Јуник лично на село слично библијским градовима за смештај нехатних убица.

Дужник је у „руци“ чувара бесе, а чувар бесе у „руци“ повериоца. Код неиспуњења обавезе поверилац ставља „руку“ на чувара бесе, који мора платити или убити дужника. Са своје стране, чувар бесе може ставити „руку“ на дужника и убити га за непоправљив деликт или превести у дужничко ропство за поправљиво вероломство. Чувар бесе је „рука“ на суду.

У симболику спадају и *гробови*. Код Албанаца има трагова манизма (8). До пре шездесет година на доста места (на пример у Радавцу и Новом селу код Пећи) био је обичај да мртви и живи бораве заједно, јер су гробови умрлих били уз куће живих. Трагови манизма још се могу срести код поглавара шиитских верских секти (Баковица). По обичајима, гробови су доказ својине на некретнинама. Чији је гроб старији — тога је непокретност.

Бегунац може потражити заштиту на туђем гробу. Ако би ту био убијен, осветили би га наследници сахрањеног.

(7) *Fjalor i giuhes shqipë, Tiranë, 1954, стр. 91.*

(8) Манизам (лат. *manes*) — сени душе покојника код Римљана и старих италских народа. Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1954, стр. 540.

За последњих 60 година религије су успеле да потпуно одвоје мртве од живих и уведу у обичај сахране на гробљима, испарцелисаним по религиозној и фисовској припадности.

Један од симбола заштите је и *лисна грана*. У несигурним временима, дужник крви, путник и трговац нису увек могли добити оружану пратњу. Зато су, при одласку из једног места у друго, тражили неки симбол заштите. Тај симбол није им давао Зевс са Олимпа као код старих Јелина, већ јака кућа, надалеко чувена. Она би им одломиле лиснату грану са свог дрвета и заденула у цев од пушке — да путују у њеном „хладу“. Тако заштићене није смео нико напасти без страха да ће бити убијен од даваоца лиснате гране. Лиснате гране давала је дужницима крви кућа Мухарема Музлије из Орног Брда код Истока. Са лиснатим гранама путовало се са Цетиња кроз Црну Гору и Северну Албанију. Тај обичај је већ ишчезао. Југословенска држава је успоставила модеран саобраћај и безбедност на путевима.

У албанским обичајима нисам нашао пример да се на предмет око кога се води спор, стављају штапићи (рим. *vindicta*), који симболизују копља, која су, даље, симбол власти. Али памтим нешто слично римским *vindictama*. Наиме, од јесени до пролећа сељаци заједнички напасају стоку на својим њивама и ливадама. То им допушта једнопољни плодород (күкүруз). Почетком пролећа забрањују попашу. Свако истиче своју власт над њивом или ливадам. То чини забадањем огољених дрвених штапова, без коре. Ти белези стоје до јесени када се скину плодови. Таквих штапова је било у Радавцу, Новом Селу, Дубову, Озриму, низ Пећку и Дечанску Бистрицу — све док нису уведени вишепољни плодороди и постављене ограде. Не знам је ли било спорова при постављању ових штапова.

Најзад, без гестова и симболике не може се чини ни у кућу неког Албанца. Треба звекиром закуцати на капију, гласно позвати домаћина куће и чекати док капија буде отворена. Ко занемари тај обичај може бити оптужен за нечасне намере, покушај крађе или успостављања недозвољеног односа са женама. А за то се плаћа главом. Многи господари кућа злоупотребљавају тај обичај и крију се у кућама да избегну плаћање приватних и друштвених обавеза.

У закључку ваља напоменути да се писменошћу, богатством правног саобраћаја и сузбијањем крвне освете формализам и симболика постепено заборављају. Но, старе духовне творевине, ипак, надживљавају нове економске прилике. Зато Албанци још настоје да пред редовним судовима своја права доказују старим формализмом, симболиком и гестовима, без обзира што то не одговара савременом позитивном праву.

На селу се још јасније испољава дуалитет позитивног и обичајног права. Без старе форме и симболике изостаје поштовање позитивноправних обавеза. А без прописане законске форме нема поштовања позитивног права. Налазећи се у процепу између позитивног и обичајног права, они највештији закључују правне послове и по обичајима и по позитивном праву. По обичајима се уздају у заштиту већа стараца, а по закону у заштиту државних судова. Ко није вешт да следи тај дуалитет, није сигуран у поседу — хоће ли бити истиснут од фиса по обичајима или од државног суда по закону.

Сепаратна анахроност обичаја изазива притиске братстава и племена. Без познавања обичаја тешко се може живети међу Албанцима на селу. Форме симболике и гестови могу изазвати последице неочекиване по позитивном праву.

(Примљено 1. 05. 1990)

Dr Milutin R. Djuričić,
Retired Practising Lawyer

FORMALISM AND SYMBOLICS IN ALBANIAN CUSTOMARY LAW

Summary

The formalism, symbolics and gestures are constitutive elements at the concluding of legal transactions in Albanian customary rules in Kosovo and Metohija. These are consequences of the primordial illiteracy, the tendency to avoid vendetta and pledging one's life for the obligations undertaken. Strictness of form is but a consequence of the brutality of legal life. In the legal game with lives and deaths the laconic form has to be remembered by all the participants to a legal transaction.

The symbolics of personal protection is expressed in giving the "bread", "the hand", the branch with leaves, in moving in the company of the debtor of blood (a party owing blood in vendetta).

Property is protected by oaths, graves and sticks.

Specific gestures and the symbolics are necessary also in order to enter an Albanian house.

At present, legal transaction in Kosovo and Metohija are concluded both according to customs and to the existing written law.

Key words: *Formalism. — Symbolics. — Gestures. — Protection.*

Dr Milutin R. Đuričić
Avocat à la retraite

LE FORMALISME ET LE SYMBOLISME DANS LA BESA ALBANESE

Résumé

Le formalisme, le symbolisme et les gestes sont des éléments constitutifs lors de la conclusion des affaires juridiques dans les coutumes albanaises au Kosovo et en Métohie. Ce sont les conséquences de l'analphabétisme séculaire, de la tendance d'éviter la vendetta et la garantie par la vie que l'obligation sera honorée. Le caractère rigoureux de la formule découle du caractère cruel de la vie juridique. Dans le jeu juridique avec la vie et la mort, tous les participants à l'affaire juridique doivent retenir la forme orale laconique.

Le symbolisme de la protection personnelle est exprimé par l'octroi du «pain», de la «main», d'une branche pleine de feuilles et par la circulation en compagnie de celui «qui doit le sang».

La propriété est protégée par les serments, les tombes et les bâtons. Certains gestes et certains symboles sont nécessaires aussi pour l'accès à une maison albanaise.

En ce moment, les affaires juridiques au Kosovo et en Métohie sont conclues de deux manières — selon les coutumes et selon le droit en vigueur.

Mots clés: *Le formalisme. — Le symbolisme. — Les gestes. — La protection.*